

Berka vs. Frege: několik poznámek

Jaroslav Peregrin

V jednom z předchozích čísel *Organonu* byla otištěna stať Karla Berky, ve které se autor pokouší ukázat, že Gottlob Frege nebyl ve svých „logických zkoumáních“ zdaleka tak úspěšný, jak se má obvykle za to (‘On Frege’s Philosophy of Language - a Linguistic Approach’, *ORFANON F* 6, 1999, 111-118). Berka doslova píše: „[Fregovo] úsilí o překonání víceznačnosti přirozeného jazyka inherentně související s jeho logickými zkoumánými bylo neúspěšné. Jeho koncepce se ve skutečnosti opírají o náhodné rysy určitého přirozeného jazyka, totiž němčiny. Nejsou tedy ani obecně platné, ani relevantní z logického hlediska.“ Takové hodnocení se mi zdá z hlediska toho, že Frege už ve svém prvním spise navrhl logický systém, který z podstatné části přetrval až dodnes jako základ vši logiky, natolik absurdní, že považuji za nutné se Frege zastat.

Berkův článek začíná otázkou, která naznačuje, že v celé věci jde o (mám-li použít frázi nejmenovaného českého politika) *naprosté nedorozumění*. Berka se ptá: „Když se hovoří o Fregově filosofii jazyka, jaký druh jazyka chtěl studovat?“ Myslím, že odpovědí je, že Fregovi nešlo o filosofii jazyka v běžném slova smyslu (což ovšem není v rozporu s tím, že se o jeho myšlenky mnoho skutečných filosofů jazyka tak či onak opřelo¹): jeho primárním cílem bylo vyvinutí výrazových prostředků, které by nám umožnily říci to, co normálně říkáme s použitím přirozeného jazyka, nějakým ‘rigoróznějším’ způsobem². To, o co Fregovi šlo, tedy nebylo ani austinovské pitvání faktického přirozeného jazyka, ale ani carnapovské volné vytváření formálních jazyků: chtěl především vyvinout přesně definovanou rekonstrukci přirozeného jazyka, ve které by se vyhnul všemu tomu, co je na přirozeném jazyce z hlediska dokazování a argumentování zbytečné či matoucí.

Právě v tomto světle je, domnívám se, třeba vidět Fregův zájem o přirozený jazyk (konkrétně němčinu). Frege se na mnoha místech snaží doložit, že formální prostředky, které navrhuje, jsou skutečně zpřesněním toho, co nacházíme v přirozeném jazyce v nepřesné podobě. Vyjadřuje-li se tedy o gramatice němčiny, nejde mu o vyjádření jazykovědně přesných soudů; a fakt že jeho koncepce nejsou vždy v souladu s tím, co zjišťujeme o gramatice němčiny, také nejsou s tím, co říká, v rozporu. Domnívám se, v souvislosti s Fregovým přístupem k přirozenému jazyce je případně hovořit o *explikaci* v tom smyslu, v jakém ji později charakterizovali Carnap a Quine³: Fregovi nejde o gramatiku přirozeného jazyka, ale o vytvoření nové, přesnější gramatiky, která je nicméně nahlédnutelná jako jakási ‘zpřesňující rekonstrukce’ gramatiky přirozeného jazyka⁴.

Ke konkrétním bodům Berkovy kritiky:

1. Fregův pojem pojmu (s. 112). Ve světle toho, co bylo řečeno výše se mi nezdá být Frege v tom, co o pojmech říká, nijak nekonzistentní: pojmy jsou pro něho primárně skutečné, „objektivními protipóly představ“ a Frege je *explikuje* jako určité funkce - konkrétněji jako funkce přiřazující předmětům pravdivostní hodnoty. (Pokud jde o drobnější zdánlivé nesrovnalosti: To, že v Frege hovoří o pojmech také jako o třídách se mi nepodařilo ověřit a zdá

se mi to podivné, protože Frege nedisponoval pojmem třídy v našem slova smyslu; avšak ani skutečné ztotožnění Fregových pojmů s třídami by nebylo neudržitelné: funkce, která přiřazuje předmětům pravdivostní hodnoty je totiž zjevně tím, čemu se dnes říká charakteristickou funkcí určité třídy předmětů, a lze ji tedy s touto třídou v mnohých ohledech docela dobře ztotožňovat. A pokud jde o Berkovo tvrzení, že v [3] Frege konstatuje, že pojmy mají vždy predikativní povahu a přitom neprotestuje proti jejich umístění na místo podmětů soudů, pak to je prostě nepravda: na str. 197 [3] Frege naopak jednoznačně říká, že pojem *nemůže* být významem podmětu.)

2. Vlastní a obecná jména (§2). Situaci je opět, domnívám se, třeba vidět ve světle toho, co bylo výše řečeno o *explikativní* povaze Fregova úsilí - z tohoto hlediska není fakt, že „je lingvisticky zcela nemožné od sebe ostře oddělit vlastní jména a obecná jména“ (s. 114), nijak v rozporu s Fregovým programem. Naopak, právě proto Frege dává dohromady něco takového jako svoje *pojmové písmo*: v něm jsou hranice, které jsou v přirozeném jazyce přítomné (Berka by snad nechtěl zpochybňovat, že mezi vlastními a obecnými jmény rozdíl je, jakkoli existují neurčité mezní případy) v neostře podobě, vedeny zcela ostře. Pravidla Fregovy ‘logické gramatiky’ je tedy třeba vidět nikoli jako *popis* gramatiky přirozeného jazyka, ale spíše jako stanovení určitých *regulativních principů* přechodu od gramatických pojmů k pojmům logickým. Říká-li tedy Frege, že vlastní jméno nemá množné číslo, je to tedy podle mne třeba chápat tak, že to, od čeho můžeme množné číslo utvořit, nebudeme chápat jako vlastní jméno v logickém smyslu. (Z toho vyplývá, že například „Rembrandt“ ve větě „V této místnosti visí dva Rembrandti“, nebude logicky vzato vlastní jméno - což je ovšem v naprosté shodě s intuicí, protože je zřejmé, že v této větě je „Rembrandt“ pouhou zkratkou za „Rembrandtův obraz“.)

3. Slova vs. věty (§2). Fregovo přesvědčení, že věty jsou primárnější než slova, nemůže být interpretováno jako přesvědčení, že věty se objevují dříve v rámci historického vývoje jazyka či v rámci procesu učení se jazyku. To, co chce Frege říci, je, že slova by nemohla znamenat to, co znamenají, pokud by nebyla používána v soudech. (Z toho ovšem vyplývá, že dítě nemůže přiřazovat slovům ten význam, který jim přiřazujeme my, dokud nedisponuje i větami.) Frege říká: ([4], 18): „Namísto toho, abychom soud složili z jednotlivé věci jako podmětu a už dopředu vytvořeného pojmu, rozkládáme naopak souditelný obsah a tím získáváme pojem.“ Tento postup má ovšem hluboké důvody - *pojmy* může podle něj disponovat jedině bytostí, která je schopná poznání, a „poznání vzniká skrze to, že je nějaká myšlenka rozpoznána jako pravdivá“ ([4], 287). (Tento Fregův postoj ovšem není ničím novým - shoduje se s postojem Immanuela Kanta⁵.)

4. Jazyk a ontologie (§2). Berka konstatuje: „Jazyk je pozdější než ontologie.“ Zdá se mi, že problém je v tom, co zde Berka rozumí slovem „ontologie“. Mám podezření, že jím rozumí prostě svět - protože jedině pak je toto tvrzení tak samozřejmě pravdivé, jak má očividně za to. Potom jde ale také o tvrzení, které je, zdá se mi, v daném kontextu zcela irelevantní. Relevantním by totiž bylo tehdy, kdybychom jeho „ontologii“ rozuměli něco takového jako „naše kategorizace světa“ - pokud bych měl však Berkovo tvrzení interpretovat

takto, postrádal bych argumenty na jeho podporu. To, že je způsob, jakým kategorizujeme svět, starší než náš jazyk, se mi totiž nezdá být vůbec zřejmé (přesněji řečeno, mně osobně se to zdá být zřejmě nepravdivé, ale připouštím, že je to diskutabilní věc). A jak s tím vším souvisí fakt, že pravdivostní hodnoty výroků jako „nějaká kočka je savec“ nejsou dány gramatikou příslušného jazyka, mi uniká zcela. (Poznamenejme, že pokud by šlo o generický výrok „kočka je savec“, bylo by to, zda je jeho pravdivostní hodnota daná čistě významem příslušných termínů, přinejmenším diskutabilní.)

5. Fregův pojem myšlenky (s. 118) Frege říká zcela jednoznačně, že myšlenka je pro něj smyslem věty; a tudíž je „způsobem danosti“ pravdivostní hodnoty této věty. Pokud mu Berka vytýká, že nepředložil nějakou skutečnou *explikaci* pojmu myšlenka (tak jak to učinil třeba Pavel Tichý prostřednictvím pojmu *konstrukce*), pak mi to trochu připadá jako vytýkat Cantorovi, že nedokázal nezávislost axiomů teorie množin.

Poznámky

1. Viz [1].

2. Viz [5].

3. Quine říká: „Soustředíme se na ty specifické funkce nejasného výrazu, pro které stojí za to si s ním lámat hlavu, a pak vymyslíme náhražku, jasnou a vyjádřenou námi zvoleným výrazivem, která tyto funkce plní. Mimo tyto podmínky částečné shody, které jsou diktovány našimi zájmy a cíli, spadají všechny rysy explikanda do přihrádky ‘nepodstatné’.“ ([6], 258-9)

4. Navíc se mi zdá, že Berka Fregovi poněkud nepochopitelně vyčítá dvě víceméně *protichůdné* věci: zaprvé, že nevěnoval dostatečnou pozornost německé gramatice (že věci, které říká, neosvědčují jeho proniknutí do jejích detailů) a současně že jí věnoval pozornost přílišnou (že jeho logika je touto gramatikou nemístně poznamenána).

5. Srov. [1].

Literatura.

[1] Brandom, R. (1994): **Making It Explicit**. Harvard University Press, Cambridge (Mass.).

[2] Dummett, M. (1973): **Frege, the Philosophy of Language**. Duckworth, London.

[3] Frege, G. (1892): Über Begriff und Gegenstand. In: **Vierteljahrsschrift für wissenschaftliche Philosophie** 16, 192-205.

[4] Frege, G. (1983): **Nachgelassene Schriften** (ed. H. Hermes, F. Kambartel and F. Kaulbach). Meiner, Hamburg.

[5] Peregrin, J. (vyjde): Co je to (Fregovská) logika? In: **Sborník konference Bolzano-Frege** (Bratislava, září 1998).

[6] Quine, W.V.O. (1960): **Word and Object**. MIT Press, Cambridge (Mass.).